

דניס אוברביי, אינשטיין מאוהב. רומן מדעי. הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה. זמורה ביתן, תשס"ה. מאנגלית: עפרה אביגד.

ליאו קורי

בנאום שנשא ב-1965 לציון עשר שנים למותו של אלברט אינשטיין, השמיע רוברט אופנהיימר לצד דברי שבח לאישיותו ולהישגיו של אינשטיין, דברי ביקורת שהפתיעו את שומעיו. הניו-יורק טיימס מיהר לדווח, בתדהמה לא מוסתרת, על דברי אופנהיימר, דברים אשר תוארו כ"חמים אך לא נטולי ביקורת". ארבעים ושש שנים קודם לכן, בנובמבר 1919, הכותרות של אותו עיתון (ושל רבים אחרים בעולם) בשרו לראשונה על לידתו של סדר קוסמי חדש ועל הפיזיקאי הברלינאי אשר חשף אותו בפני האנושות כולה בדמות תורה מסתורית שאך מעטים יכלו להבינה. בישיבה חגיגית של החברה המלכותית בלונדון נמסרו ימים ספורים קודם לכן תוצאות של מסע לתצפית אסטרונומית, בראשות ארתור אדינגטון, שממצאיו איששו ניבוי מרכזי ומפתיע של תורת היחסות הכללית של אינשטיין. הייתה זו נקודת מפנה דרמטית, אשר הזניקה מדען בלתי-ידוע למעמד של כוכב-על והפכה אותו בין-לילה לדמות האיקונית של המדע המודרני על ערכיו, הישגיו, ותקוותיו. מהלכי ההיסטוריה מאז 1919 ועד יום מותו של אינשטיין ב-1955, ואף לאחר מכן, רק העצימו את דימויו הציבורי ואת ההילה שנקשרה סביבו.

ביקורתנו של אופנהיימר לא הייתה חריפה במיוחד, אך היא הייתה לא-שגרתית ובהחלט מפתיעה בהקשר שבו היא נאמרה. הוא חשב ש"יהיה זה דבר מועיל להתחיל לפזר את ענני המיתוס [סביב דמותו של אינשטיין] על מנת שנוכל לראות את פסגת ההר המפואר שעננים אלה מסתירים." "האמת – הוא חשב – יפה פי כמה וכמה" מן המיתוס. אופנהיימר התייחס בביקורתיות, למשל, למאמצים העקרים – מבחינתו – שאינשטיין השקיע בשנותיו בפרינסטון לניסוח תורת השדה המאוחדת. הוא גם דיבר על הנתק עם המגמות המרכזיות של הפיזיקה זה כמה עשרות שנים. הוא ציין את העובדה שלאינשטיין לא היו, למעשה, סטודנטים שלהם הוא הקדיש ממרצו ומזמנו. בהזדמנות אחרת הוא גם ציין שאינשטיין התעלם לא מעט פעמים מתוצאות של ניסויים חשובים ומעובדות אמפיריות בעלות משמעות.

נאומו של אופנהיימר התקבל בעוינות רבה על ידי עמיתים, וגם היום ניתן להתווכח עם טיעונו. אך מפתיע עד מאוד שקריאתו לפזר את ענני המיתוס סביב דמותו של אינשטיין כדי לחשוף את ההר המפואר זכתה לתהודה מועטת בזמנו, וכך גם בשנים שלאחר מכן. נהפוך הוא, הילתו של אינשטיין המשיכה לצבור תאוצה והגיעה לשיאה ב-1999 כאשר קוראי השבועון טיים הכתירו אותו כ"איש המאה", לא פחות ולא יותר. זו בחירה מפתיעה בעיניי, שכן לא מדובר בבחירה של הקהילה המדעית, אלא של ציבור רחב של קוראים אמנם משכילים אך רחוקים מאוד מלהבין את תרומותיו או את חשיבותן. המעמד המיוחד הזה, לו זכה אינשטיין בין כל המדענים במאה העשרים, מהווה תופעה מעניינת בפני עצמה, שטרם הוסברה די הצורך. ייתכן והיא קשורה במשבר העמוק של אידיאל

הנאורות במאה העשרים, אידיאל אשר ההיסטוריה האירופית מאז מלחמת העולם הראשונה וההיסטוריה העולמית עד ימינו ערערו מן היסוד. דמותו של אינשטיין התפרסמה בעולם ב-1919, בדיוק כאשר אירופה התחילה להבין את עומק הזוועה והחורבן – פיזי ורוחני – שהביאה עמה המלחמה הגדולה. בעשורים הקשים שלאחר מכן, דמותו של אינשטיין המשיכה לספק תחושה לא-מוסברת של תקווה בתקופתם האפשרית של התקוות והאידיאלים הנאורים. הוא היה בעיני רבים לקדוש החילוני שבעזרת כח החשיבה הטהורה הצליח לפענח את סודותיו הכמוסים של היקום (ולא תמיד משנה, לצורך העניין, מה בעצם תוכנם של הסודות הללו), ולגלם בחייו האישיים ובעמדותיו הפוליטיות והציבוריות את מה שרבים רצו לראות (אולי בלי צורך בהגדרה מדויקת) כתמצית הטוב והנעלה שאליו אפשר לשאוף. אינשטיין הפך לסלבריטאי מודרני; אדם שחשיבותו נתפסת ע"י רבים דרך עצם מעמדו כאיש מפורסם ודרך הסמלים לפרסום הזה: השפם, השיער, ההומור המיוחס לו, והאמירות השנונות (אמיתיות או מומצאות) שמצוטטות בכל הזדמנות אפשרית. הוא היה מודע היטב למעמד הזה והתייחס אליו ברגשות מעורבים של דחייה, שעשוע, ושיתוף פעולה אקטיבי.

לפני פחות מעשרים שנה החל העידן הארוך של הערצה עיוורת ותמימה לדמותו האיקונית של אינשטיין לפנות מקום למחקר היסטורי שקול ומפוכח על אינשטיין האיש והמדען. פועלם של חוקרים רבים הוציא לאור חומר ארכיוני רב שלא היה ידוע או שלא נותח כראוי, ושחלקו (בעל אופי אישי ומשפחתי ברובו) אף מודר במכוון מעיני הציבור ע"י אינשטיין עצמו או ע"י מקורביו. התמונה שהחלה להתגבש הייתה רבת-פנים ומרתקת בהרבה לעומת האיקון, הכמעט-קריקטורי לעיתים, שהכרנו קודם לכן. המפעל ההיסטוריוגרפי האדיר של הוצאה לאור מדעית-ביקורתית של כל כתבי אינשטיין, אשר החלה להתפרסם באמצע שנות השמונים, תרם תרומה מכרעת למהלך עניינים זה.

אינשטיין מאוהב הוא אחד מתוך שורה של ספרים מעניינים שעשו שימוש מושכל ומאוזן בידע שהצטבר במחקר ההיסטורי של השנים האחרונות כדי לשרטט, עבור קהל רחב של קוראים, תמונה מרתקת ונאמנה של חיי אינשטיין או של חלקים חשובים מתוכם. ישנם אחרים שראויים לאזכור, אך שטרם תורגמו לעברית. כך למשל, *The Private Lives of Albert Einstein* מאת Roger Highfield ו-Paul Carter (1993), שתואר כ"רימון רסס המוטל אל תוך היכל הקודש", ואשר הולך רחוק מן האחרים בנסיון שלא להצמד לדימוי המקובל של אינשטיין. *Einstein in Berlin*, מאת Thomas Levenson (2003), עוסק בשנים החשובות ביותר מבחינה מדעית בחייו של אינשטיין, שהיו גם שנים מרתקות במיוחד בהתפתחותה הפיזית, הפוליטית והתרבותית של הבירה הגרמנית: שנות המלחמה, רפובליקת ויימר, ועליית הנצים לשלטון. בנוסף על אלה, ישנן שתי ביוגרפיות מקיפות שנכתבו בגרמנית ע"י Albrecht Fölsing (1993 – תורגמה לאנגלית), ולאחרונה ע"י Jürgen Neffe (2005).

מבין כל מסמכים שיצאו לאור בשני העשורים האחרונים, המפתיעים ביותר ואלה אשר תרמו את התרומה הגדולה לבניית תמונה היסטורית רחבה ושקולה יותר של אינשטיין האיש (ובמידה לא מבוטלת גם של שורשי חשיבתו המדעית), הם מכתבי האהבה בינו לבין מילוה מריץ', חברתו לספסל הלימודים בציריך אשר הפכה לאשתו הראשונה ולאם ילדיו. הקשר המורכב והמשתנה בין השניים

מהווה את עמוד השדרה של הסיפור המסופר בספר שלפנינו, אשר עוסק בשנים המכריעות, 1900 עד 1920. סיפוק יצר ההצצה אל תוך חייו הפרטיים ולקשריו הרומנטיים של דמות היסטורית חשובה ומרוחקת לרוב, כמו אינשטיין, הוא רק חלק קטן מן הסיבות הטובות לעניין הרב שמכתבים אלה עוררו, ושאוברביי מנצל בצורה מאירת עיניים בספרו, יחד עם מסמכים רבים אחרים המוכרים להיסטוריונים. אנו למדים גם על הקשרים עם בניו ועם חבריו הקרובים, ועל הפרשה המעיקה של לידת ביתו הראשונה עם מילוה, ליזרל, עוד לפני חתונתם. עצם קיומה של ליזרל לא נודע ברבים עד פרסום מכתבי האהבה ב-1987. אינשטיין מעולם לא ראה אותה מאחר והיא נמסרה, ככל הנראה, לאימוץ בסרביה לאחר לידתה בבית משפחתה של מילוה.

כעיתונאי מדע ותיק *בני-יורק טיימס*, סגנון הכתיבה של אוברביי הוא סוחף ואלגנטי. התרגום לעברית עושה לו צדק רב, למעט (ואי-אפשר להתלונן ממש על כך) בתעתיק העברי של כמה שמות לא כל כך מוכרים (למשל Stachel הוא סטאציל, ולא סטיישל). לצד התיאור המקיף, המשכנע והמאוזן של אינשטיין האישי והמדען, אוברביי גם מאפשר לקוראיו הבנה סבירה של הרעיונות המדעיים המרכזיים שהעסיקו את המדען בשנים הללו. תיאור ההקשר ההיסטורי ונסיבות התגבשותם של רעיונות אלה מתבסס אף הוא על מחקר היסטורי עכשווי. מחקר זה מפזר עננים רבים המרכיבים את המיתוס של אינשטיין, ומעמיד את הישגיו הכבירים במימד האנושי הראוי: יוצאי דופן במקוריות ובעומקם, ובעלי השפעה עצומה, אבל עדיין אנושיים ומעוגנים במציאות היסטורית מאוד קונקרטית שטעונה, בפני עצמה, התעמקות ומחקר נוספים כדי לתפוס את מלוא מורכבותה.

בסוף חייו כתב אינשטיין שהוא תמיד העריץ את חברו הטוב מיכלה בסו על שהצליח "לחיות שנים כה רבות עם אישה אחת, לא רק בשלווה אלא גם באחדות רצופה", דבר שבו הוא עצמו "נכשל פעמיים באופן מצער". אילו החליט אוברביי לעסוק אך ורק בהיבט הזה בחייו של אינשטיין, או בקשר שלו עם ילדיו, הוא בוודאי היה בוחר שם אחר, מתאים יותר לספרו, כמו למשל, *אינשטיין לא ממש מאוהב*. אהבתו העקבית היחידה לאורך חייו הייתה נתונה מעל לכל לפיזיקה. בנאום לכבוד יום הולדתו השמונים של מאקס פלאנק, אינשטיין הצהיר: "הלך הרוח שמאפשר לאדם לבצע [מחקר מדעי ראוי לשמו] דומה לזה של מאמין דתי או של אדם מאוהב; המאמץ היומיומי אינו נובע מכוונה או מתוכנית מחושבת, אלא היישר מהלב." זה ההקשר היחידי שבו הכותרת מתארת לאשורו את נפשו של אינשטיין, אך הקוראים ילמדו מן הספר רבות גם על ההקשרים האחרים בחייו.